

Debatt:**Det är skillnad på att studera människor och salt**

RÖGNVALDUR INGTHORSSON ÄR FIL.DR I TEORETISK FILOSOFI OCH VIKARIERANDE LEKTOR PÅ INSTITUTIONEN FÖR KOSTVETENSKAP VID UMEÅ UNIVERSITET. HANS PUBLIKATIONER BERÖR ÄMNET METAFYSIK, FRÄMST TIDS OCH KAUSALITETSMETAFYSIK, MEN OCKSÅ SANNING. SOM LÄRARE VID UMEÅ UNIVERSITET HAR HAN UNDERVISAT I VETENSKAPSTEORI OCH HANDLETT EXAMENSARBETEN PÅ EN RAD OLIKA UTBILDNINGAR: FILOSOFI, SOCIALT ARBETE, KOSTVETENSKAP DIETETIK, KOSTEKONOMI, OMVÅRDNAD, SJUKGYMNASTIK, DESIGN, ARBETSTERAPI OCH PÅ PSYKOTERAPEUTUTBILDNINGEN.

En myt som då och då kommer upp till ytan är att humanvetenskaperna, det vill säga humaniora, beteendevetenskap och samhällsvetenskap, skulle vara metodologiskt och därmed vetenskapligt på efterkälken i förhållande till den "exakta" naturvetenskapen. Braithwaites föraktfulla påstående att humanvetenskapens metod består av "ett djupt andetag följt av fria associationer" illustrerar tanken väl. Baktanken är att humanvetenskapen borde se naturvetenskapen som en förebild och i större utsträckning försöka anamma dess exakta metodik. Jag ska försöka nyansera bilden av vad humanvetenskaperna sysslar med och argumentera för att det är ett misstag att betrakta naturvetenskapen som en förebild för all vetenskap.

Humanvetenskap inrymmer en mångfald discipliner som inte uppenbart bjuder på en gemensam nämnare. Socialt arbete undersöker interaktionen mellan individ och myndighet, gärna med kvalitativa metoder. Nationalekonomi studerar ekonomiska system, gärna med hjälp av matematiska modeller. Arkeologi studerar det förflutna med hjälp av ledtrådar man hittar i marken. Litteraturvetenskap studerar aspekter av den mening som litteraturen förmedlar och hur den påverkar oss. Filosofi studerar, bland annat, sådant som inte kan studeras empiriskt men som de empiriska vetenskaperna förutsätter, till exempel vad objektivitet och rationalitet egentligen är. Ingen har ännu försökt sig på att med teknisk utrustning spåra upp och kemiskt analysera rationaliteten. Utifrån denna spretiga lista kan man undra vad som förenar humanvetenskaperna och särskiljer dem från naturvetenskap. Mitt förslag är att det som förenar humanvetenskapen och särskiljer den från naturvetenskap är att humanvetenskap studerar en viss typ av forskningsobjekt, en typ som naturvetenskapen inte studerar. Jag tror att de metodologiska skillnader som finns är en konsekvens av en avgörande skillnad mellan forskningsobjekten.

Naturvetenskapen studerar den icke-medvetna naturen — materiella fysiska ting och deras egenskaper. Dessa objekt har en objektiv natur alldeles oavsett vad vi råkar tro om dem. Salt har varit, är och kommer alltid att vara vattenlösligt — det var vattenlösligt också innan någon människa upptäckte det. Naturvetenskapen strävar efter att upptäcka alla materiella tings materiella natur.

Humanvetenskaperna studerar människor, men inte primärt som materiella kroppar. De studerar det meningsfulla i människors upplevelser, tankar, handlingar, attityder, humor, fobier, etc., därav namnet humanvetenskap. Andra har kallat det viljevetenskaperna, exempelvis filosofen Susan Haack. Hon drar en skiljelinje som liknar den jag försöker dra, nämligen mellan "de vetenskapliga forskningsområden som studerar vad folk tror, vill och tänker göra och de som inte gör det".

Här måste tilläggas att humanvetenskapen studerar också de meningsfulla strukturer som människor skapar, till exempel

Rögnvaldur Ingthorsson

Referenser

Denna essä kan med fördel läsas tillsammans med Susan Haacks essä Samma sak, bara litet annorlunda (översatt av Bengt Hansson och publicerad i Tvärsnitt 4:05). Båda argumenterar för liknande ståndpunkter, bara lite annorlunda.

samhällen, forskarsamhällen, domstolar, världsekonomin, företag, språk, etc. De studerar också människoskapade materiella föremål så som böcker och verktyg. Men, och det här är avgörande, en hammare betraktad som ett naturvetenskapligt forskningsobjekt är en klump härdat hejarsmitt stål, men som humanvetenskapligt forskningsobjekt ett verktyg som har en viss funktion och betydelse i människors vardag (alldeles oavsett dess fysiska konstitution). Arkeologer åldersdaterar och analyserar olika föremåls kemiska sammansättning, men inte bara för att veta hur gamla de är eller vad de är gjorda av, utan för att förstå människorna som använde dem.

Humanvetenskap studerar i slutändan vad som har kallats meningsfulla sammanhang, i meningen "meningsfulla för människor", som till exempel världsekonomin, undervisningssituationer, föräldraskap, etc. I denna betydelse sträcker sig humanvetenskapen långt utanför fakultetsgränserna, till exempel när man studerar hur läkares bemötande varierar beroende på patientens kön, eller hur användarvänlig en nydesignad batterigräsklippare är.

Det är viktigt att inse att denna definition på human- respektive naturvetenskap inte respekterar vare sig fakultets- eller institutionsgränser. På en och samma institution kan det finnas en forskare som studerar människor som rent biologiska objekt och en annan som studerar de meningsfulla sammanhang som samma människor ingår i. Exempelvis kan den ena studera de fysiologiska mekanismer som utlöser laktosintolerans och den andra varför vissa patienter har svårt att hålla sig till en laktosfri diet. Den ena studerar enzymer och mjölksocker, och den andra individens kunskaper, preferenser, och karaktär.

Meningsfulla sammanhang har inte objektivt givna egenskaper oberoende av våra tankar, känslor och handlingar, därför att våra tankar, känslor och handlingar är konstitutiva delar av de meningsfulla sammanhangen. Det finns inga meningsfulla sammanhang som inte i grund och botten involverar medvetna varelser som uppfattar sammanhanget som meningsfullt i något bestämt avseende.

Världsekonomin är som den är därför att det finns sex miljarder människor som flera gånger om dagen medvetet väljer att köpa/sälja en vara framför en annan. Den förändras som en direkt följd av att dessa människors handlingar (att köpa/sälja, eller inte) förändras. Och detta i sin tur är en följd av att människornas föreställningar och attityder till en rad olika faktorer förändras, exempelvis deras inställning till om miljövänlighet, kvalitet eller glamourfaktor är viktigast. Världsekonomin är därför ett forskningsobjekt vars egenskaper förändras i takt med att dynamiken mellan aktörerna förändras, och denna dynamik förändras till stora delar i takt med att aktörernas attityder och värderingar förändras.

Humanvetenskapens forskningsobjekt är speciella därför att de egenskaper som är relevanta för humanvetenskapen bestäms av den mening som autonoma kreativa varelser väljer att tillskriva dem och av de handlingar som de spontant väljer att initiera.

Till skillnad från exempelvis salt, så verkar människors beteende inte vara fullständigt kausalt determinerat (det vill säga lagbundet), det är därför som vi envist kan hävda att vi har en fri vilja. Den fria viljan, och allting som denna fria vilja gör, låter sig i alla fall inte enkelt beskrivas eller förklaras, åtminstone inte i termer av universellt giltiga naturlagar. Dessutom är många humanvetenskapliga objekt svårstuderade eftersom de verkar sakna en förkroppsligad form. Var finns studieobjektet "objektivitet"? Hittar vi objektivitet på biblioteket? Kan vi ta med den in på laboratoriet och genomföra ett kontrollerat experiment för att ta reda på dess sanna natur?

Naturvetenskapen har helt andra förutsättningar att hitta lagbundenheter som gör det möjligt att med stor exakthet göra korrekta förutsägelser. Anledningen är helt enkelt att den icke-medvetna naturen är lagbunden och förutsägbar — den erbjuder

naturlagar. Om man kastar salt i osaltat rumstempererat vatten, så upplöses saltet. Resultatet blir alltid detsamma vid samma omständigheter och är därför generaliserbart för allt salt överallt i hela universum i alla tider.

Detta gäller inte människor. Skvätter man vatten på en människa, så är första reaktionen kanske munterhet. Vid upprepat skvättande ökar irritationen allt mer tills den som skvätter riskerar en snyting om inte förloppet från början var det omvända, eller olika från gång till gång, eller beroende på vem det är som skvätter. En försöksperson kan skratta glatt men svära inombords. Salt är inte nyckfullt och varierande på detta vis. Det förställer sig inte, ljuger inte, påverkas inte av forskningsledningens intentioner eller av idéer om vad som är "rätt" och "fel" reaktion. Sådan påverkan kan ha ödesdigra konsekvenser inom humanvetenskapen, t.o.m. för så enkla saker som marknadsundersökningar. En informant kan helt enkelt ana att frågeställaren gärna vill ha positiva omdömen om Magdas Margarin och vill inte göra någon besviken. För många välvilliga svar från välvilliga informanter kan förleda producenten att satsa stort på lanseringen av Magdas Margarin och sluta i konkurs.

Det finns inga verktyg för att kontrollera vad en människa egentligen tänker och tror, till skillnad från vad hon skriver och säger. Inte för att det alltid hjälper att informanten är ärlig i sina svar, därför att människor inte alltid vet själva vad de egentligen tycker och tänker.

Kan en naturvetare överhuvudtaget föreställa sig hur det skulle vara att bedriva forskning på ett sådant material under sådana förutsättningar? Tänk om varje saltkorn var lite grann annorlunda än det andra och stup i kvarten ändrade sitt sätt att reagera på stimuli? Tänk om saltet ibland reagerade så som det trodde att forskaren ville att det skulle reagera, och ibland tvärtom? Tänk om det enda sättet att få kunskap om saltet vore att saltet självt rapporterade om skälen till sitt beteende, och vi visste att det finns en stor risk för att saltet inte egentligen vet varför det betar sig på det viset? Skulle naturvetenskap då vara den "exakta" vetenskapen? Humanistiska forskningsobjekt är alltså på ett bestämt sätt annorlunda och knepigare än naturvetenskapliga objekt.

Studier av det förflutna erbjuder ytterligare en komplikation. Historikern studerar det som inte längre finns, det förflutna, med ledning av i dag existerande ledtrådar, exempelvis arkiverade dokument. Det är omöjligt att säkert veta dokumentförfattarnas inställning till det de skrev — om de överdrev, förhålligade makthavare, och så vidare. Historikerns egentliga studieobjekt, det förflutna, finns inte tillgängligt för att göra mätningar på och något motsvarande kan inte återskapas i ett laboratorium. Historia studerar unika händelser, naturvetenskapen studerar upprepbara händelser, till exempel vad som händer närhelst man håller salt (vilket som helst) i vatten (vilket som helst).

Uppgiften försvåras ytterligare av att syftet med humanvetenskapliga studier inte alltid är deskriptivt, utan ofta normativt. De syftar ibland till att komma fram till hur samhället borde vara, hur lagar borde se ut; inte bara hur samhället ser ut och hur lagen rent faktiskt är. De ideal som vi eftersträvar, till exempel i samhällsutvecklingen, finns ingenstans som redan givna storheter som vi "upptäcker" på empirisk väg. Mera troligt är att de skapas allteftersom och kanske går det inte att uppnå perfektion eftersom förutsättningarna för perfektion hela tiden förändras i och med att det (nästan) ideala samhället hela tiden befolkas med nya och i något avseende annorlunda generationer. Det finns ingen naturvetare som studerar hur ett salt borde bete sig, till skillnad från hur det faktiskt betar sig. Naturvetare har det, enligt min mening, alltså ganska lätt, och de har råd att skratta lite godmodigt åt ett sådant påstående.

Påståendet att humanvetenskaperna ur ett metodologiskt perspektiv är på efterkälken och borde ta naturvetenskaperna som ett föredöme, har ingen grund i verkligheten. Humanvetenskapen har sina alldeles egna problem och måste utveckla egna metoder för att lösa dem. Jag säger inte att humanvetenskap är på höjden av sin

förmåga. Jag förnekar inte att den i många avseenden är i sin linda. Jag säger inte heller att humanvetenskap inte har någonting att lära sig av naturvetenskapen. Jag påpekar bara att de som har sett humanvetenskapen som ett eftersläntrande lillasyskon till naturvetenskapen inte har haft någon större förståelse för skillnaden mellan naturvetenskapliga och humanvetenskapliga forskningsobjekt eller vad denna skillnad har för metodologiska konsekvenser.

Jag har här förenklat och överdrivit skillnaderna mellan human- och naturvetenskap. I det stora hela är likheterna större än olikheterna. Humanvetenskap är, som Susan Haack uttrycker det: "som naturvetenskapliga undersökningar, fast litet annorlunda." En avgörande skillnad är att de studerar olika typer av objekt, varav den ena typen är helt igenom lagbunden, medan den andra inte är det.